

BIJBELSTUDIE 9

DE GEBOORTE VAN JOHANNES

❖ **BIJBELTEKST:** *Lucas 1:57-80*

Toelichting

Het eigenlijke verslag van de geboorte van Johannes neemt centrale thema's uit de aankondiging van zijn geboorte op, met name zijn naam (vers 59-66), de betekenis ervan voor Elisabet (vers 58) en de bijbehorende afwijking van de traditie en de (hier verholpen) stomheid van Zacharias, waarmee hij eerder geslagen werd toen hij twijfelde aan de boodschap van de engel. Het langste deel van de perikoop is echter gewijd aan Zacharias' loflied, dat gelezen kan worden als een verdere uitwerking van de betekenis van de naam Johannes/Yochanan, dat is: God (JHWH) is genadig, in het kader van het toekomstige optreden van Johannes en het lot van het godsvolk. Als het 'Benedictus' (naar het eerste woord van de Latijnse vertaling van Zacharias' loflied) heeft deze tekst een blijvende plek gekregen in het traditionele ochtendgebed (laudes) van de kerk, net zoals Maria's loflied een analoge plek gekregen heeft in het avondgebed (vespers) van de kerk. Zoals alle teksten in dit stuk van het Lucas-evangelie zijn er veel verwijzingen naar of echo's van de Schrift te vinden. Het eerste vers al, 57, laat bijvoorbeeld aan Genesis 25:24 denken, de geboorte van Esau en Jakob. Verder loopt ook de parallelle tussen Jezus en Johannes door; ook van Jezus zal de geboorte op zo'n soort manier verteld worden. Daarbij is het wel zo dat zowel de overeenkomst alsook het verschil – Jezus overtreft Johannes; Johannes heeft een voorbereidende functie – duidelijk gemaakt wordt.

De naam van Johannes kan als een sleutel voor deze perikoop gezien worden. Hij speelt op ten minste twee manieren een rol. Ten eerste wordt de inhoud van de naam (God is genadig) genoemd in vers 58: 'Haar buren en verwanten hoorden hoe barmhartig de Heer voor haar was geweest, en ze verheugden zich samen met haar.' De situatie van Elisabet was dat zij als vrouw zonder twijfel de 'hoofdverdachte' was inzake de kinderloosheid van Zacharias en haarzelf (zie ook 1:7, 25: Elisabet is onvruchtbaar en ze ervaart smaad onder de mensen). De zwangerschap

en uiteindelijke geboorte van Johannes zijn voor haar dan, tenminste in de ogen van precies dezelfde mensen die haar vanwege haar kinderloosheid eerst smaadden, een teken van Gods barmhartigheid, dan wel: genade. Dat is precies de betekenis van de naam van haar kind, zoals de engel opdracht gegeven heeft om het te noemen. De naam komt nu heel nadrukkelijk van de moeder – zoals dat bij Jezus ook het geval zal zijn – daar Elisabeth protesteert en benadrukt dat het kind Johannes genoemd zal worden. Dit ondanks het feit dat de naam buiten de familietraditie valt (vers 59). Naamgeving en besnijdenis vallen hier samen, zoals gebruikelijk in Joodse traditie en vooral ook: zoals dat ook zo over Jezus verteld zal worden. Volstrekt vanzelfsprekend is voor Lucas dat Johannes (en later ook Jezus) volledig binnen het kader van de mozaïsche wet geboren en opgevoed wordt. Het probleem met de naam van Johannes wordt opgelost door Zacharias aan het woord te laten, met behulp van een schrijftafeltje, met als resultaat: ‘Johannes is zijn naam.’ Voor de lezer is het effect van deze discussie over de naam van Johannes, die tot dusver alleen in vers 13 genoemd werd, in een context waarin Zacharias’ twijfel meer nadruk krijgt dan de naam van zijn toekomstige kind, dat de naam een grote nadruk krijgt. De vraag komt op: waarom deze naam? Een eerste antwoord daarop kwam al impliciet, namelijk in het commentaar van de burenen en familie dat God via de geboorte van Johannes genadig geweest is voor Elisabeth (vers 58). Een tweede reden komt bij monde van Zacharias die, nu Johannes geboren, besneden en benaamd is, weer kan spreken en dit gebruikt om dat te doen waar mond en tong voor bedoeld zijn, namelijk het lofprijzen van God (vers 64). Hiervan is iedereen onder de indruk (vers 65) en de vraag die de lezer zal hebben – Lucas’ vertelling lijkt tenminste zo opgebouwd te zijn om precies deze vraag te doen opkomen; het past ook bij de functie van antieke kindheidsverhalen – komt ook bij de mensen in de tekst op: ‘Hoe zal het verdergaan met dit kind?’ (vers 66). Hierop geeft Zacharias dan een profetisch antwoord, in de woorden van zijn lofzang (vers 68-79). De eerste woorden prijzen God door hem, in het taalgebruik van bijvoorbeeld de Psalmen, te zegenen omdat God omgezien heeft naar zijn volk en het bevrijd heeft. Daarmee is het eerste en naar zal blijken ook het belangrijkste thema van het ‘Benedictus’ precies de inhoud van de naam Johannes: Gods genade, dan wel barmhartigheid (zie vers 72). Hoewel dit lied gezongen wordt aan het begin van het leven van Johannes is het heel stellig: Zacharias profeteert in die zin dat hij stelt hoe het

eigenlijk zit met het lot van Israël en de wereld, ook wanneer dit allemaal nog waar moet worden. Deze spanning tussen wat het uiteindelijk zal zijn en hoe het nu is, blijkt ook uit Zacharias' eerste formuleringen. Enerzijds prijst hij God omdat hij al iets gedaan heeft, God 'heeft zich om zijn volk bekommerd en het verlost' (vers 68), anderzijds is de gebeurtenis van 'een reddende kracht opgewekt uit het huis van David, zijn dieenaar' (vers 69; bedoeld is hiermee overigens Jezus, niet Johannes – het 'Benedictus' bezingt in grotere mate het werken van God in en door Jezus dan de rol van Johannes) eerder het begin van een bevrijding dan de voltooiing ervan. Toch blijkt Zacharias vooruit op de verlossing zoals die er (uiteindelijk) zal zijn. Het is de spanning tussen het 'al' en 'nog niet' waardoor de Joodse en (later ook) christelijke traditie beide gekenmerkt worden. Het theologische waagstuk is het daarbij steeds om het 'al' van de werkelijkheid van verlossing te poneren in een situatie die door het 'nog niet' van de uitstaande verlossing gekenmerkt wordt, waardoor de uitzichtloosheid van alles wat nog onverlost is, sterk gerelativeerd wordt. Dit lijkt ook te zijn wat Zacharias doet: hij beziet het heden in het licht van de beslissing die al gevallen is en die de toekomst zal bepalen. Verankerd is dit alles ten diepste in de traditie van Israël; op dat punt is er eigenlijk niets nieuws onder de zon. God heeft deze verlossing al toegezegd door de profeten (vers 70) en wel om zijn trouw aan de 'aartsvaders' te betonen (vers 72-73). Met het optreden van Jezus en Johannes staat ook Gods trouw op het spel – zou God niet verlossen, dan zou God een onbetrouwbare God zijn die zijn beloften vergeten kan. Het is een antwoord op de vraag: waar is God nu? Hij zal aan het einde van het Lucas-evangelie nog een keer voorkomen: heeft God Jezus in de steek gelaten aan het kruis, of is er toch sprake van Gods trouw aan hem? Als het gaat om de inhoud van deze bevrijding is Zacharias, zoals de traditie van Israël dat ook voor de hand laat liggen en Johannes en Jezus in het Lukas-evangelie ook zullen benadrukken, sterk op het ondermaanse gericht. Het gaat om redding uit de macht van vijanden en wie hen haten (vers 71) en om de ruimte om God te kunnen dienen in heiligheid en rechtvaardigheid, een leven lang (vers 74-75). Vers 74 neemt de formuleringen over vijanden uit vers 71 nog een keer op en laat daarmee een belangrijk bijbels aspect van vrijheid klinken: vrijheid *van* iets (vijanden, zonde, honger, et cetera) is altijd vrijheid *voor* iets, met name om God en de naaste lief te kunnen hebben en goed samen te kunnen leven. Absolute vrijheid of vrijheid op zichzelf bestaat niet – bevrijding en

vrijheid zijn nooit doelen, het zijn middelen om tot goede gemeenschap te kunnen komen. Ook vers 77, waarin redding genoemd wordt als een gevolg van het vergeven van zonden, heeft een behoorlijk 'aardse' kant, zoals blijkt uit Johannes' optreden (zie hieronder en Lucas 3): vergeving is een nieuwe kans om een leven te leiden dat die naam waard is en dat niet eindigt in ondergang.

In zijn lofgezag markeert Zacharias ook de rol van Johannes, zijn pasgeboren kind. Hij zal 'genoemd worden: profeet van de Allerhoogste, want voor de Heer zul je uit gaan om de weg voor hem gereed te maken, en om zijn volk bekend te maken met hun redding door de vergeving van hun zonden' (vers 76-77). Dat is een goede samenvatting van Johannes' optreden zoals dat in Lucas 3 beschreven zal worden. Dat hoofdstuk laat ook gelijk zien hoe controversieel het optreden van Johannes en Jezus zal zijn: 3:20 eindigt met de arrestatie van Johannes door Herodes, hij zal uiteindelijk terechtgesteld worden, terwijl Jezus ook aan het kruis eindigt. De mooie, poëtische taal van Zacharias' loflied – en ook van Maria's eerdere lied – heeft net als het optreden van hun kinderen een messcherpe inhoud die veel weerstand zal oproepen. Met een voorbeeld: de concrete inhoud van wat Zacharias zegt over Johannes' toekomst (namelijk dat hij zal werken 'om zijn volk bekend te maken met hun redding door de vergeving van hun zonden. Dankzij de liefdevolle barmhartigheid van onze God zal het stralende licht uit de hemel over ons opgaan en verschijnen aan allen die leven in duisternis en verkeren in de schaduw van de dood, zodat we onze voeten kunnen zetten op de weg van de vrede', vers 77-79) is te vinden in Johannes' verkondiging in hoofdstuk 3: 'Johannes zei tegen de mensen die massaal uitliepen om zich door hem te laten dopen: "Addergebroed, wie heeft jullie wijsgemaakt dat je veilig bent voor het komende oordeel? Breng vruchten voort die een nieuw leven waardig zijn, en zeg niet bij jezelf: Wij hebben Abraham als vader. Want ik zeg jullie: God kan uit deze stenen kinderen van Abraham verwekken! Ja, de bijl ligt al aan de wortel van de boom: iedere boom die geen goede vruchten draagt, wordt omgehakt en in het vuur geworpen'" (vers 7-9).

Vragen

De naam Johannes, en dan vooral de inhoud ervan, is waar deze perikoop om draait, op het niveau van Elisabets lot en op het niveau van de verlossing voor Israël zoals Zacharias die bezingt. Daarmee is ook direct de inhoud

van ‘verlossing’ gemoeid. Aanleiding genoeg om er verder over na te denken.

Een heel theologisch getoonzette samenvatting van deze perikoop lijkt te zijn: genade leidt tot verlossing; verlossing houdt vrijheid in voor een leven voor en met anderen en de Ander, God zelf. Wat betekent verlossing dan eigenlijk? Lucas schetst een heel ‘aards’ idee van wat verlossing is – hoe resoneert dat met je eigen gedachten over en geloof in ‘verlossing’?

Bijeenkomst 9: De geboorte van Johannes (Lucas 1:57-80)

1. Namen worden vaak zorgvuldig uitgekozen, soms vanwege de inhoud, soms vanwege relaties (de naam van een grootouder, bijvoorbeeld). Wat is je eigen naam, welke betekenis heeft die en weet je hoe je eraan gekomen bent?
2. Johannes, ‘God is genadig’, speelt voor Elisabet een heel persoonlijke rol: zijn geboorte, van godswege, bevrijdt haar van een sociaal stigma. Ken je zelf voorbeelden van zo’n soort gebeurtenis – los van de vraag of God ermee gemoeid was – in je eigen leven of dat van anderen?